

Boekbeoordelingen

Pieter van Reenen, *In Holland staat een 'Huis'. Kloekes expansietheorie met speciale aandacht voor de dialecten van Overijssel*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek v.u. -Münster: Nodus Publikationen, 2006. (Uitgaven Stichting Neerlandistiek v.u. 53). – 223 pp. ISBN 3 89323 753.

Het boek *In Holland staat een 'Huis'. Kloekes expansietheorie met speciale aandacht voor de dialecten van Overijssel* kwam tot stand naar aanleiding van het afscheid van Pieter van Reenen als bijzonder hoogleraar Computerlinguïstiek, in het bijzonder de Corpuslinguïstiek, vanwege de Stichting Het Vrije Universiteitsfonds, bij de faculteit der Letteren van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Het is een bundel van vijf artikelen met betrekking tot de lotgevalen van de wgm. *û* en de visie van Kloeke daarop. Vier teksten waren al eerder gepubliceerd in diverse tijdschriften en bundels; de vijfde werd grondig herschreven. Ze worden vooraf gegaan door de tekst van de afscheidsrede ('Help een moes in m'n huus! Nogmaals Kloekes Hollandse Expansie'; blz. 9-34), die als een soort bundeling van de krachtlijnen van de vijf andere teksten beschouwd kan worden. De bundel wordt afgesloten met een *Index nominum* (blz. 205-210) en de bibliografie van Pieter van Reenen (blz. 211-223).

Pieter van Reenen heeft – als romanist – vrij laat (eind jaren '80, schrijft hij in het 'Voorwoord') kennis gemaakt met het magistrale werk van Kloeke over de *Hollandse Expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagse Nederlandsche dialecten; proeve eener historisch-dialect-geographische synthese* (1927) en sindsdien heeft dat werk hem niet meer losgelaten. In de artikelen die hij over de kwestie heeft geschreven, tracht hij Kloekes theorie over de expansie van [y:] < wgm. *û* te verifiëren, aan te vullen (bijv. met 'grenscorrecties' voor de isoglossen) en te verfijnen, meer bepaald wat de datering van de *huus/moes*-isoglosse in Overijssel betreft en het binnendringen van zes *uu*-woorden in het *oe*-gebied. Daarbij maakt hij uiteraard gebruik van de moderne digitale corpora, meer bepaald van het corpus van het Goeman-Taeldeman-van Reenen-project voor de Nederlandse dialecten en het corpus van veertiende-eeuwse oorkonden, dat door Van Reenen en Mulder aan de Vrije Universiteit van Amsterdam is aangelegd voor historisch dialectgeografisch onderzoek.

In hoofdstuk 2 ('Palatalization and diphthongization of West Germanic [u:]: The spelling UY in Middle Dutch'; herdruk van Van Reenen en A. Wijnands 1993; blz. 35-67) wordt de stelling verdedigd dat de middeleeuwse spelling <uy> in de veertiende eeuw ontstond om een tweeklank (nl. [yʏ]) weer te geven. Van Reenen vertrekt van de gedachte dat voor het Middelnederlands 'a spelling which occurs both in open and in closed syllables, without denoting a short vowel in the closed syllable, does not indicate a monophthong but a diphthong' (blz. 43-44). Aangezien <uy> zowel in *huys* als in *huysse* voorkomt, stelt de <y> volgens hem dus geen lengte voor, maar iets anders, namelijk het tweede deel van een tweeklank.

Vervolgens gaat Van Reenen op basis van het corpus van veertiende-eeuwse oorkonden na waar de <uy>-spelling voorkomt, om de geografische ontstaansgeschiedenis van de diftong na te trekken. Bij de ontdekking van de vier onafhankelijke ontstaansgebieden van de tweeklank (eerst Leiden, dan oostelijk Noord-Brabant, het IJsselgebied en Limburg), moet de lezer wel blijven geloven dat de Middelnederlandse spelling overal systematisch de plaatselijke uitspraak weerspiegelt. Ook in hoofdstuk 3 ('"Goed" en "uit" in de 14de-eeuwse Nederlandse dialecten', herdruk van Van Reenen 2000; blz. 69-88), waar op basis van hetzelfde corpus nagegaan wordt (met de spelling van het woord *goed* als richtsnoer) waar de palataliseringslijn ([u:]>[y:]) in het oosten heeft gelegen en hoe <uy> moet zijn uitgesproken, wordt ervan uitgegaan dat klank en spellingteken steeds overeenstemmen.

In hoofdstuk 4 ('De Hollandse Expansie, gebruiksfrekwenties en het belang van drempelwaarden', herdruk van Van Reenen 1991 met enkele kleine wijzigingen betreffende de kaarten; blz. 89-132) wordt ingegaan op Kloekes visie dat de gebruiksfrequentie bepalend is voor het feit dat sommige *uu*-woorden in het *oe*-gebied zijn doorgedrongen. Van Reenen probeert een en ander na te gaan op basis van een aantal corpora; Kloeke wordt grosso modo bevestigd. De vier corpora waarop de tellingen gebaseerd zijn (zie blz. 97), doen echter wel vragen rijzen: de corpora bevatten hedendaagse geschreven taal (één ervan bevat ook een grote component kinderlectuur en lectuur in een 'Indisch milieu'), en het Vondel-corpus kan toch wel 'speciaal' genoemd worden; de drempelwaarden om van 'frequent' te kunnen spreken, wisselt

dan ook heel sterk per corpus – Van Reenen ziet de risico's daarvan overigens in.

In het vijfde hoofdstuk ('Kloekes Hollandse expansie: palatalisering, diftongering en opening van de Westgermaanse *û* tussen 1300 en 1700'; herdruk van Van Reenen 2005; blz. 133-156) wordt een poging ondernomen om de evolutie van wgm. *û* door te lichten 'in termen van relatief kleine, graduele verschillen' (blz. 135), met speciale aandacht voor het feit dat in Holland [y:] eerst [yj] wordt en daarna weer [y:], vóór de diftongering zich definitief heeft doorgezet.

Het bestaan van de [yj] wordt vooral hard gemaakt met een verwijzing naar Erasmus die in 1527/1528 voor *muis* naast [y:] ook een 'gebogen' ('longam et circumflexam') uitspraak (dus [yj]?) vermeldt (zie blz. 137-139). Ik heb me hier afgevraagd of Erasmus – die klank en letter niet steeds goed weet te onderscheiden – zich bij zijn beschrijving van de uitspraak niet net door de spellingvariatie (<muus>, <muis>/<muys>) liet leiden. De term 'circumflexam' brengt Van Reenen tot de stoutmoedige gedachte dat dubbele klinkertekens bij de Middelnederlandse en Middelnederduitse scribenten wel eens overal sleptonigheid (tweetoppigheid), eerder dan lengte, aangegeven zouden kunnen hebben. Die [yj]-uitspraak is dan in Holland naar [y:] teruggekeerd omstreeks 1600 door een attitudeverandering (zie blz. 147-148), aldus Van Reenen, waardoor de [y:] opnieuw als echt Hollands werd beschouwd.

In het zesde hoofdstuk ('Gereformeerd versus katholiek: het ontstaan van de huus/moes-isoglos op de grens van Salland met Twente en Bentheim tussen 1606 en 1614, een grondig herwerkte versie van Van Reenen 1997; blz. 157-204) gaat Van Reenen ervan uit dat de Hollandse [y:] in de zeventiende eeuw een gereformeerd sjibollet is geworden, waardoor verklaard kan worden dat de oostelijke *huus/moes*-isoglosse dan ook teruggaat op de periode 1606-1614, toen de grens Salland en Twente/Bentheim een frontlijn was tussen Staats-Gereformeerden en Spaans-Katholieken. De Overijsselse gereformeerde predikanten – meestal geen Hollanders – zouden zes woorden met [y:] (nl. *huus*, *uut*, *buten*, *sluten*, *duzend* en *gebruken*) uit het Hollands hebben overgenomen en aan de basis liggen van de verspreiding ervan in Salland. De aanwezigheid van de drie enclaves, Den Ham en Gramsbergen (met *hoes*-uitspraak, hoewel men in Salland normaal *uu* zegt) en Vriezenveen (met *huus*-uitspraak, hoewel men in Twente normaal *oe* zegt), die dus een andere uitspraak hebben dan verwacht kan worden, wordt verklaard door het

optreden van respectievelijk een niet populaire (dus *hoes*) en een wel populaire (dus *huus*) plaatselijke predikant tussen 1606 en 1614. Van Reenen weet de veroorzakers van de huidige enclaves met naam te noemen. Na 1614 lag de toestand blijkbaar onherroepelijk vast: 'In Salland zijn de sprekers na het vertrek van de betrokken predikanten uiteindelijk wel tot de reformatie overgegaan, maar toen was de tijd van de vorming van de isoglos voorbij' (blz. 184) – de kans op een 'gereformeerde' *uu* was volgens Van Reenen dus definitief verkeken.

Van Reenen roept in zijn artikelen hier en daar op tot nader onderzoek. Ik kan hem alleen maar groot gelijk geven. De auteur bouwt zijn stoutmoedige inzichten mijns inziens dikwijls op een vrij enge basis. Een zeer heikel punt is uiteraard in hoeverre middeleeuwse spellingen de plaatselijke fonetische werkelijkheid weerspiegelen, zeker als het gaat om subtiliteiten als 'lichte diftonggen'. De Middelnederlandse spellingen zijn zoals bekend erg gevarieerd, richten zich op toonaangevende schrijfcentra, waren net als nu archaïserend, maakten abstractie van louter fonetische variatie... Kortom, het is erg discutabel of een bepaalde plaatselijke spelling zomaar altijd een bepaalde plaatselijke uitspraak weergeeft.

De auteur lanceert bij wijze van hypothese vaak vrijblijvende, soms onbewijsbare stellingen. Is er bijvoorbeeld ergens een getuigenis dat de [y:]-klank – die in de zeventiende eeuw ook buiten Holland voorkwam – werkelijk een gereformeerd Hollands sjibollet was? Is er iemand anders dan alleen maar Erasmus om de overgang [y:]>[yj] in het veertiende-eeuwse Holland hard te maken? Ook is de visie op het ontstaan de *huus/moes*-isoglosse mijns inziens te star; het ontstaan van een isoglosse op een paar jaar na proberen te dateren, en het bestaan van huidige fonetische enclaves aan bepaalde zeventiende-eeuwse personen toe wijzen, lijkt me toch vrij sterke koffie.

De bundel van Van Reenen is interessant, 'prikkelend' en bijwijlen inspirerend; het probleem is echter dat een aantal hypothesen waaraan de betogen worden opgehangen, waarschijnlijk hypothesen zullen blijven.

Jacques Van Keymeulen

P.G. Hoftijzer, O.S. Lankhorst & H.J.M. Nellen (red.), *Papieren betrekkingen. Zevenentwintig brieven uit de vroegmoderne tijd.* Nijmegen: Vantilt, 2005. – 312 pp. ISBN 90-7750-335-8. € 24,90.

Ter gelegenheid van het emeritaat van Hans Bots, hoogleraar Intellectuele Betrekkingen tus-